

Gjerstad kommune

Kulturminnevernplan

2020 – 2023

Vedtatt av kommunestyret: 12.12.19

Innholdsfortegnelse

1.	Innledning.....	4
1.1	Formål.....	4
1.2	Bakgrunn for planarbeidet	5
1.3	Definisjoner og avgrensning.....	5
2.	Føringer	6
2.1	Nasjonale føringer	6
2.2	Regionale føringer	6
2.3	Lokale føringer.....	7
3.	Status for registreringsarbeid i Gjerstad kommune	7
3.1	Kjente gjennomførte registreringer	7
3.2	Behov for ny kunnskap	8
4.	Fremgangsmåte	8
5.	Planprosess og organisering.....	8
5.1	Gangen i arbeidet	8
5.2	Prosjektgruppe	8
5.3	Medvirkning.....	9
6.	Verdisetting og verdivekting	9
7.	Kulturminner langs de foreslåtte stiene.....	10
7.1	Abelstien.....	10
7.2	Gjerstad prestegård.....	10
7.3	Gjerstad kirke	11
7.4	Gjerstad kirkegård	11
7.5	Almuestaua.....	12
7.6	Kamperhaug	12
7.7	Tuvestykket	12
7.8	Eikelands verk.....	13
7.8.1	Gruvene	13
7.9	Holmen gård	14
7.9.1	Offerplassen Horga.....	15
7.10	Husmannsplassen Melåslia	15
7.11	Krigsminner	16
7.11.1	Flyslippet på Sundsmyrane.....	16
7.11.2	Skyttergraver fra 2. verdenskrig.....	16
7.11.3	Fangeleiren på Lunden	16
8.	Merking av kulturminner langs turstiene.....	17

9.	Handlingsdel og oppfølging.....	17
10.	Prioriteringer	17
11.	Handlingsplan	18
12.	Vedlegg.....	19
13.	Kilder.....	19

1. Innledning

Kulturminner er spor etter mennesker til ulike tider. De gir kunnskap om fortida og danner grunnlag for identitet og tilhørighet. Kulturminner som er gått tapt kan ikke erstattes, og det er derfor viktig å ha kunnskap om sårbare kulturminner i kommunen. God kulturminneforvaltning er en ressurs for næringsutvikling og reiseliv, og gir attraktive steder å bo og reise til. Å ta vare på kulturminner er en investering i framtida. Gjerstad kommune er rik på kulturminner. Å forvalte disse på en god måte er et felles ansvar. Det offentlige skal håndheve lovverk, og sørge for retningslinjer og planer og oppfølging av disse. Kulturminner må integreres i flere sektorer som areal, landbruk, næring og skole. Dette må skje i samspill med privatsamfunnet, både grunneiere og andre. Ikke minst har frivillige organisasjoner en viktig rolle. Som i de fleste sammenhenger, er engasjement og samarbeid nøkkelen.

De fleste kulturminner bryr seg lite om kommunegrenser. De er mer knyttet til gården eller grenda, til de mindre enhetene. De kan derfor oppleves å ha sin vesentlige verdi i lokalmiljøet, men det kan i tillegg være både riktig og nyttig å se kulturminnene i en større sammenheng. Et kulturminne kan utvikles og få en økt bruks- og opplevingsverdi.

Kulturminner kan være så mangt. En skiller mellom faste og løse kulturminner, mellom synlige og ikke-synlige kulturminner, og mellom materielle og ikke-materielle kulturminner. Det er ikke alltid opplagt hva som skal ha status som kulturminne. Instinktivt kan en tenke at det som kvalifiserer er noe gammelt, og gjerne et fysisk objekt. Men også nyere ting kan være kulturminner og det trenger ikke være noe fysisk en kan ta og føle på.

Planarbeidet startet opp mai 2016 og planprogrammet ble lagt fram for politisk behandling våren 2017. Samtidig ble det varslet oppstart av planarbeidet. Planen skal vurderes hvert 4. år i forbindelse med utarbeidelse av kommunal planstrategi.

1.1 Formål

Formålet med en kommunal kulturminnevernplan er å gi en oversikt over utvalgte kulturminner i kommunen. Planen skal være et kunnskapsgrunnlag for framtidig kulturminneforvaltning. På overordnet nivå ønsker man å styrke kulturminnenes verdi som kilde til opplevelse, kunnskap og identitet. Kulturminnevernplanen vil kunne gi et grunnlag for å ivareta hensyn til kulturminner i kommunens planarbeid og saksbehandling, og prioritere tiltak for å ta vare på sårbare kulturminner. Kulturminnevernplanen vil også være en ressurs for formidling av kommunens kulturarv til innbyggere og tilreisende. Planen med tiltak, vil gi et bedre potensiale for opplæring og undervisning av nye generasjoner, både i barnehage, skole og gjennom historielaget.

For at planen skal fungere etter formålet, har det vært viktig med en god planprosess der flere parter har blitt involvert, både internt i kommuneorganisasjonen, men også eksternt, via lag og foreninger, samt andre lokale ildsjeler.

Da en kommuneplan er en overordnet plan, legges det opp til at tema og tiltak i handlingsplanen følges opp videre gjennom konkrete handlinger, og ellers i kommunens øvrige planverk og saksbehandling.

1.2 Bakgrunn for planarbeidet

Riksantikvaren gjennomførte i perioden 2015-2017 et kunnskapsløft innen kulturminneforvaltningen, og inviterte fylkeskommunene til å starte opp arbeid med kommunale kulturminnevernplaner i samarbeid med kommunene.

Gjerstad kommune fikk kr. 100 000 fra Riksantikvaren til dette arbeidet. Aust-Agder Fylkeskommune har ansvar for faglig oppfølging. Vilkår for bruk av midlene er at:

- Kommunen har en prosjektplan fram til vedtatt plan
- Det er politisk vedtak om utarbeiding av en kulturminnevernplan
- Verneverdige kulturminner blir lagt inn i *Askeladden*, Riksantikvarens offisielle database over kulturminner og kulturmiljøer i Norge
- Kommunen rapporterer til fylkeskommunen

I samsvar med Plan- og bygningsloven (PBL) ble det ved varsling av planoppstart og utarbeidet et planprogram som grunnlag for planarbeidet. Planprogrammet gjør greie for formål med planarbeidet, planprosess med frister og deltakere, opplegg for medvirkning og ulike vurderinger innenfor områder som trenger nærmere utredning. Planprogrammet sier også noe om eksisterende utfordringer, problemstillinger og plantema.

1.3 Definisjoner og avgrensning

I kulturminneloven er kulturminner definert som spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter som det knytter seg historiske hendelser, tro og tradisjon til. Det er denne definisjonen som blir lagt til grunn for den statlige forvaltningen av materielle kulturminner. Definisjonen omfatter også kulturmiljø: større områder som er formet gjennom menneskelig aktivitet.

- Automatisk fredete kulturminner er fredet direkte etter lov, uten særskilt vedtak.
- Faste kulturminner er kulturminner som er jord- eller stedsbestemte. Arkeologiske funn inngår som deler av et fast kulturminne så lenge de ligger i jorda eller under vann.
- Løse kulturminner er kulturminner som kan flyttes.
- Immateriell kulturarv er muntlige tradisjoner og uttrykk, utøvende kunst, sosiale skikker, ritual og høytidsfester, kunnskap og praksis om naturen og universet, samt kunnskap om tradisjonelt håndverk.

Å kartlegge og få oversikt over alle kommunens kulturminner, for så å sette fokus på alle områder og tema, er en svært lang og omfattende jobb. Kommunen har derfor i samråd med kulturminnevernavdelingen ved Aust-Agder Fylkeskommune, valgt ut to bestemte fokusområder: Turstier og krigsminner.

Tema som er valgt for denne planen er:

- **kulturminner langs sentrumsnære turstier**
- **turstier i tilknytning til og rundt Eikelands verk og Holmen gård**
- **kulturminner fra andre verdenskrig**

Ved fremtidig rullering av planen, kan tema justeres/tilpasses eller utvides.

2. Føringer

Til grunn for planen ligger det føringer, både i form av lovverk, stortingsmeldinger, forskrifter og overordnede planer.

2.1 Nasjonale føringer

- Lov om planlegging og byggesaksbehandling; plan- og bygningsloven (PBL)
- Lov om kulturminner; kulturminneloven
- Lov om offentlige styresmakters ansvar for kulturvirksomhet; kulturloven
- St. meld. Nr. 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner"
- St. meld. Nr. 22 (2004-2005): Kultur og næring
- St. meld. Nr. 26 (2006-2007) om "Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand"
- Strategisk mål for bevaring og bruk av kulturminner: Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljø skal forvaltes og tas vare på som bruksressurs, og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljø skal bevares i et langsiktig perspektiv.
- Nasjonale resultatmål: Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljø som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall skal minimaliseres, og skal innen år 2020 ikke overstige 0,5 % årlig. Fredete og fredningsverdige kulturminner og kulturmiljø skal være sikret og ha ordinært vedlikeholds nivå i 2020. Den geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige bredden i varig vernede kulturminner og kulturmiljø skal være fredet innen 2020.

Se ellers vedlegg 1 for mer omfattende informasjon om innholdet i de nevnte lover og stortingsmeldinger.

2.2 Regionale føringer

Strategisk plan for kulturminner og kulturmiljøer i Aust-Agder 2014-2017: «Et godt varp».

Hovedmål i planen er å utvikle kulturarven og by på opplevelser, kunnskap og historier knyttet til kulturminner, for å øke bevissthet, engasjement og vilje til å ta vare på og bruke kulturminner i Aust-Agder. Kulturarven skal forvaltes på en slik måte at den ikke blir forringet, og den skal være tilgjengelig for alle. Planen har fire fokusområder:

- Bevaring: arbeide med bygningsvern, vern av uthavnene.

- Kunnskap og formidling: styrke arbeid med formidling og tilrettelegging. Oppdatere kulturminneregister og kart.
- Forvaltning: styrke samarbeidet med kommunene. Styrke lokal kompetanse om kulturminner.
- Verdiskaping: ta i bruk kulturarven, samarbeide om kulturvern.

2.3 Lokale føringer

Kommuneplanen 2011-2023 for Gjerstad kommune

For å bedre levekårene for alle og legge grunnlaget for en sunn og god vekst i kommunen i planperioden, har en valgt å fokusere på følgende hovedområder i kommuneplanen:

- Omsorg og helse
- Oppvekst og utdanning
- Senterutvikling
- Befolkningsutvikling

I arbeidet med sentrumsutvikling, vil det å fokusere på sentrumsnære turstier i kulturminnevernplanen være en ytterligere styrking og virke positivt i markedsføringen av Gjerstad.

Det står ingen konkrete mål vedrørende kulturminnevern i Gjerstad kommunes handlingsplan eller kommuneplan, men det vil bli tatt inn når kulturminnevernplanen er vedtatt.

Ellers vil det tas hensyn til bestemmelser og formålsparagrafer i Områderegulering for Brokelandsheia og skjøtselsplaner for Landsverk og Melås.

Viktige kulturlandskapsområder i Gjerstad finnes det mange av. I kulturminnevernplanen blir det viktig å se på de sentrumsnære områdene, slik som Gjerstad middelalderkirkegård, Melås, Landsverk, Lia, m.m.

3. Status for registreringsarbeid i Gjerstad kommune

3.1 Kjente gjennomførte registreringer

- SEFRAK: De fleste norske bygninger før 1900 er registrert i Sekretariatet For Registrering Av Faste Kulturminner. Disse bygningene har ikke formelt vern, men registeret kan være et nyttig hjelpemiddel i byggesaksbehandling og kulturminneforvaltning.
- Askeladden: Den nasjonale databasen for kulturminner. Inneholder digitaliserte registreringer av alle kjente fredete kulturminner i Norge. Databasen er driftet av Riksantikvaren, men fylkeskommunen har ansvar for innholdet. Databasen er ikke fullstendig. En åpen publikumsversjon finnes på kulturminnesok.no
- Kulturminner langs vann og vassdrag i Aust-Agder. Prosjektrapport 2006.
- Agder historielag: registrering av gamle veier i Aust- og Vest-Agder.
- Ulike lokale private og offentlige registreringer av skolehus, stedsnavn, folkedrakter m.m.
- Fra Søndeled kirke til Gjerstad kirke – Kulturminneguide for Gjerstadvassdraget, Gjerstad og Risør Kommune 1997
- Flerbruksplan for Gjerstadvassdraget 1995.
- I grenseland – Området fra Svart til Holte i gammel og nyere tid. (Gjerstad historielag)
- På tur – Gjerstadskogane - Gautefallheia, 2010
- NVE (Norges vassdrags- og energidirektorat)
- UT.no
- Havrefjell Turlag

- Naturbase
- Gjerstad historielag: www.gjh.no

3.2 Behov for ny kunnskap

Det er først og fremst behov for å samle og få oversikt over det registreringsarbeidet som alt er gjort, se dette i en sammenheng og kartfeste de kulturminnene som alt er registrert innenfor de utvalgte tema i planen.

Gjennom arbeidet med planen vil en også avdekke hvilke kulturminner og områder det er behov for ytterligere registrering av, og iverksette registrering av noen av disse. Turstier i sentrumsnære strøk og kulturminner langs disse, samt kulturminner fra andre verdenskrig, er de tema en først ønsker å prioritere i registreringsarbeidet. En liste over mulige kulturminner langs stiene finnes i et eget vedlegg (Vedlegg 2).

Kulturminner som allerede er fredet vil ikke ha hovedfokus i denne planen.

4. Fremgangsmåte

Riksantikvaren har i Veileder for kulturminneplaner i kommunene (2013) skissert følgende innhold:

- a. beskrivelse av og kart over de viktigste kulturminnene i kommunen
- b. forslag til forvaltning og skjøtsel av disse kulturminnene
- c. strategi for hvordan hensyn til kulturminnene skal integreres i øvrig kommunal planlegging
- d. handlingsdel med prioriterte tiltak og virkemidler for forvaltning av kulturminner og videre innsamling av mangelfulle data

Vi vil forsøke å følge denne fremgangsmåten, sett i forhold til valgt tema.

5. Planprosess og organisering

5.1 Gangen i arbeidet

- a. Innhenting og oppdatering av eksisterende og ny kunnskap om kulturminner i kommunen innenfor de avgrensningene som er gjort i planen.

I første omgang vil vi hente inn og sammenstille allerede eksisterende registreringer, og kartfeste disse. Vi vil også om nødvendig gjennomføre nye registreringer innenfor utvalgte områder i planen.

- b. Tolkning og verdivektning av kulturminner ut fra sentrale og lokale kriterier og vurderinger. Dette blir gjort i samarbeid mellom Gjerstad kommune, lokalbefolkningen og Aust-Agder fylkeskommune.
- c. Prioritering av tiltak, virkemidler og handlingsplan for videre arbeid med bevaring, tilrettelegging og formidling av de kulturminnene som er omtalt i denne planen.

5.2 Prosjektgruppe

For å registrere, beskrive, vurdere, tolke og aktivere kulturminner og kulturmiljø, er en avhengig av både plan- og kulturminnefaglig og lokalhistorisk kompetanse. En bør også sikre god forankring gjennom politisk representasjon.

Arbeidsgruppa for denne planen er satt sammen slik:

- prosjektleder og biblioteksjef i Gjerstad kommune, Randi Lundvall – ansvarlig for saksbehandling og utarbeidelse av selve planen
- jordbrukssjef i Gjerstad kommune, Liv Kirsten Eide
- skogbrukssjef i Gjerstad kommune, Frode Lindland
- avdelingsingeniør Byggfag i Gjerstad kommune, Tom Jacobsen
- plankonsulent i Gjerstad kommune, Svein Brattekleiv
- kultursekretær i Gjerstad kommune, Carolina Moland
- enhetsleder, Samfunnsenheten i Gjerstad kommune, Tonje Berger Ausland

Prosjektleder for kulturminnevernplanen vil ha ansvar for å samle opplysninger om registrerte kulturminner i Gjerstad innenfor de utvalgte tema, skaffe en oversikt over hva som eventuelt gjenstår av registreringsarbeid og iverksette nye registreringer i samarbeid med frivillige.

Referansegruppe til dette arbeidet er Gjerstad Historielag og lokale ildsjeler.

Planen vil bli endelig vedtatt i Kommunestyret.

5.3 Medvirkning

Det har vært arrangert prosjektmøter, folkemøte/temamøte. Lokale kompetansemiljø innenfor eksempelvis skogbruk, jernbanehistorie, historielag og velforeninger har vært involvert og skal involveres i fortsettelsen, ved effektivering av handlingsdelen. Det kan også være aktuelt å involvere skolen når vi skal iverksette handlingsdelen.

En ønsker å bruke media aktivt, og vil også bruke sosiale medier for å kommunisere med publikum interaktivt.

I handlingsdelen av planen vil en samarbeide med lokale krefter, som stimenn, Havrefjell Turlag, Gjerstad Idrettslag og Gjerstad Historielag, gjennom for eksempel merking av kulturhistoriske stier.

6. Verdisetting og verdivekting

Når registreringsarbeidet er avsluttet vil en gjøre en vurdering av de ulike kulturminnenes verdi for videre vern, tilrettelegging og formidling. I dette arbeidet skilles det mellom verdisseting og verdivekting, altså en beskrivelse av kulturminnenes verdi og vekting eller prioritering av disse (jfr. Riksantikvarens veileder for kulturminneplan).

Kulturminnets verdi er ikke objektiv, men noe vi tilskriver det ut fra ulike kriterium, som for eksempel vurdering av hvilken kunnskap og opplevelse kulturminnet kan gi oss, og hva vi kan bruke kulturminnet til som kilde til forståelse av fortiden gjennom opphav, bruk og betydning for menneskenes liv før og nå.

Når en skal identifisere et kulturminne, kan en ta utgangspunkt i ulike egenskaper eller kriterium, som alder, autenticitet, opprinnelighet, mangfold og variasjon.

Egenskapene kan vektes ulikt. For eksempel vil det være et viktig kriterium å bevare et representativt utvalg av ulike kulturminner. Det kan også være viktig å ta vare på sjeldne og unike kulturminner.

Verdiveking innebærer en prioritering av de egenskapene ved kulturminner en velger å vektlegge, og dermed et utvalg av de kulturminnene en mener det er viktigst å ta vare på og formidle. I denne prosessen er det viktig med fagkompetanse, men også lokal medvirkning.

Riksantikvaren har foreslått følgende kriterium for verdivekting av kulturminner: at kulturminnet representerer faser, virksomheter, hendelser og personer som alle har særlig betydning for historien, at det har en særlig betydning for etniske grupper, har en arkitektonisk verdi, er en kilde til historien der det finnes få eller ingen skriftlige kilder, er en ressurs for lokal utvikling og verdiskaping, eller har en alder og type som utløser juridiske virkemidler på nasjonalt plan, se kulturminneloven.

For mer informasjon se:

https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175723/Veileder_verdisetting.pdf?sequence=6&isAllowed=y

Gjerstad kommune vil gjennom kulturminnevernplanen søke å vurdere kulturminnets verdi både i nasjonal, regional og lokal sammenheng.

7. Kulturminner langs de foreslåtte stiene

I denne oversikten er kulturminner som er registrert i Askeladden notert under hvert kulturminne. Det samme gjelder registreringer som bare forekommer i Kulturminnesøk, som også er en tjeneste fra Riksantikvaren, men tilgjengelig for alle.

7.1 Abelstien

Stien er en kort og enkel rundløype på ca. 1,2 kilometer. Det finnes historiske informasjonstavler i området rundt Gjerstad kirke og prestegården hvor en kan lese om stedet og de sentrale bygningene i området. Stien ble anlagt i 2002, 200 år etter Niels Henrik Abels fødsel. Han var en av verdens mest anerkjente matematikere gjennom alle tider og tilbrakte barndom og ungdomsår på prestegården i Gjerstad. Han døde på Frolands verk i 1829. Les mer på www.gjh.no

7.2 Gjerstad prestegård

I vikingtiden var gården høvdingsete. Den ligger strategisk plassert på høydedraget over Gjerstadvannet. Det er gjort funn av sverd, spyd og jernøkser fra denne perioden flere steder i bygda, samt flintgjenstander fra flere tusen år f.Kr. Kamperhaug var et av to store førkristne gravfelt i Gjerstad. Det strakte seg nedover langs kirkegården, og dekket nedre del av denne. Gravhaugene ble ryddet til fordel for jordbruk på 1700- tallet. Gjennom middelalder og reformasjon beholdt Gjerstad gård sin posisjon som sentrum i prestegjeldet. Gården ble prestegård etter Svartedauden, da presten flyttet fra Søndeled til Gjerstad.

Vernestatus: vedtaksfredet (Askeladden)

7.3 Gjerstad kirke

Foto: Astrid Haukenes Bråten

Gjerstad kirke er for første gang nevnt i kilder fra 1500- tallet, men trolig ble det bygget en kirke her allerede på 1400- tallet, da presten flyttet fra Sønedeled til Gjerstad. Kirken var muligens en stavkirke, eller tømmerkirke, og sto på flata inne på den gamle delen av kirkegården. Kirken ble revet i 1737, og en nyoppført på samme sted.

Dagens langkirke sto ferdig i 1848. Kirken ble bygget i en nygotisk stil. Den ble tegnet av Christian Henrik Grosch, som var Norges største arkitekt innenfor norsk trekirkearkitektur. Da den ble bygd var reisverksbygg lite kjent, og bygg som Gjerstad kirke hadde aldri vært bygd her før. Byggmesteren var fra Kragerø, men det var håndverkere fra Gjerstad som stod for arbeidet.

Noe av interiøret og kirkeklokkene fra den gamle kirken ble brukt i det nye bygget. Den største klokka er fra 1762 og støpt i Nederland. Også døpefatet er fra den eldste kirken, to lysestaker i messing antas å være fra 1600- tallet, og videre noen malerier fra 1600- og 1700- tallet av tidligere prester og prestefruer i Gjerstad.

I løpet av 1940/50- tallet ble kirken «modernisert». I denne prosessen forsvant blant annet de gotiske søylene. Videre ble taket senket og veggene belagt med plater. I 2004 ble kirken restaurert og tilbakeført til sin opprinnelige stand, slik den så ut i 1848.

Vernestatus: listeført kirke (Kulturminnesøk). Kirkestedet er automatisk fredet (Askeladden)

7.4 Gjerstad kirkegård

Foto: Randi Lundvall

Gjerstad kirkegård med utsikt til prestegården

Kirkegården er fra middelalderen og fortsatt i bruk, men den har de siste 250 årene blitt utvidet en rekke ganger. Middelalderkirkegården med den gamle kirketufta var på flata nord for Prestegravene, størrelsen var på vel 2 da. Langs steingjerdet rundt kirkegården har kirkevergen sammen med Gjerstad Historielag stilt opp flere restaurerte gravsteiner og gamle jernkors. Den ene steinen bærer årstallet 1672 og like ved ligger Prestekonesteinen. Området rundt Gjerstad kirke er kommunens offisielle 1000 års sted. Det har også fått navnet Niels Henrik Abels Plass.

Sagnet om prestekonesteinen, som er fortalt i boka «Gjærstads Præster og Præstegjæld» av John Aas, handler om en munkeprest på prestegården som, på ferd mellom Gjerstad og Vegårshei, ble slått i hjel av prestekona og en tjenestedreng. Vinteren kom og gikk før noen forbipasserende oppdaget et lik som fløt i vannet. Liket var bundet fast til en stein. Liket og steinen ble ført til Gjerstad kirke, hvor presten ble gravlagt og steinen plassert ved grava. Navnet steinen fikk skulle trolig være en påminnelse om hvem som sto bak ugjeringa.

Vernestatus: automatisk fredet (Askeladden)

7.5 Almuestaua

Foto: Randi Lundvall

Almuestaua sto ferdig i 1896. Den ble reist av tømmer og bindingsverk i sveitserstil delvis på det gamle kornmagasinet. Bygget var lenge skolebygning og mange andre kommunale funksjoner har vært her. Nå er første etasje igjen kommunestyresal og andre etasje menighetslokale.

Bygningen står oppført i SEFRAK-registeret.

7.6 Kamperhaug

Kamperhaug var et av to store førkristne gravfeltene i Gjerstad, med bl.a. hauger og bautasteiner. Området strakte seg nedover langs kirkegården og dekket nedre del av kirkegården. Det ble rydda og dyrka opp sist på 1700-tallet.

7.7 Tuvestykket

Overpløyde gravfelt. Gravene kunne påvises på flyfoto, og da ble det her observert 8-9 sirkler med en diameter på 10-11 meter. Det er sett flere branngraver/flatmarkgraver i forbindelse med diverse graving i jordet. Det antatte gravfeltet strekker seg over et område på ca. 90 x 90 m. Det ligger synlig en bautastein i grunnmuren i gnr 14 bnr 9 som kommer fra gravfeltet. Det var flere bautasteiner på Tuvestykket, kanskje er noen av dem i grunnmuren i det samme huset. Det skal også ligge en

bautastein i grunnmuren på huset som ligger noe lenger sørøst for dette gravfeltet som har gnr. 13, bnr. 2,2 og 4. En mulig skålgrop er sett på noen bergknauser som ligger like sørvest for gravfeltet.

Vernestatus: automatisk fredet (Askeladden)

7.8 Eikelands verk

Foto: Astrid Haukenes Bråten

Egelands Jernverk ble grunnlagt i 1706. Det fantes lokale forekomster av jernmalm ved Svart, og tilgangen på trekull ble sikret med forsyningsplikt fra 122 omkringliggende gårder, primært i Gjerstad og Søndeled. På grunn av vannmangel og sviktende leveranser av trekull sto ovnene stille i lange perioder, og verket ble ingen suksess. I 1836 hadde verket 27 faste arbeidere og 65 dagarbeidere, som samme år produserte 890 tonn jern. I 1852 ble verket kjøpt opp av Aall-familien på Næs Jernverk, og ble del av firmaet Aall & Sønn. Det nye firmaet spesialiserte i produksjon av spesialstål som bl.a. ble videreforedlet til en rekke produkter: økser, kniver, filer, spesialverktøy for trebearbeiding. Aall & Sønn eksporterte også spesialstål til Storbritannia og USA.

Gjennom siste halvdel av 1800-tallet ble gamle jernverk, som Egeland, utkonkurrert av nye, mer effektive fremstillingsmetoder. Aall & Sønn gikk konkurs i 1884. Gjerstad kommune kjøpte boet etter Egelands jernverk. Gårder i verkets eie ble solgt. Det meste kjøpte firmaet Prebensen i Risør. Sentralt i boet var gården Holmen i Trydal og skogvidder i øvrebygda. Dette dannet grunnlaget for det som nå er Statens skoger i Gjerstad.

Fra 1889 til 1916 fungerte Egeland som tremassefabrikk. Området og bygningene på Eikeland er i dag i privat eie og fredet, men kan likevel besøkes.

Vernestatus: vedtaksfredet (Askeladden)

7.8.1 Gruvene

Jernmalmen ved Eikelands Verk ble oppdaget av lokale bønder i 1703. Dette ga grunnlag for jernverks- og gruvedrift. Det ble tidlig klart at gruvene ikke strakk til, hverken med tanke på mengde eller kvalitet på jernmalm. Eikelands verk måtte få ekstra malm fra Arendal/ Øyestad. Dette ble fraktet via Søndeled til «Verket». Jernproduktene som ble produsert på «Verket» ble fraktet til Søndeled i tønner med jekter, og skipet ut derfra. Sånn sett ble stien fra Eikelands Verk til Stifoss (Søndeled) en viktig ferdselsåre.

Med unntak av ei gruve som går horisontalt ca. 10m inn i fjellet, går samtlige gruver i området vertikalt. Den dypeste gruva er anslått å være 70m dyp. I dag er de vertikale gruvene fylt med vann,

men kan ses som lange riss i terrenget. Før kruttet ble vanlig i malmbrytinga ut over 1700- tallet, ble fjellet brutt ved at store bål ble tent på eller inntil fjellet. Fjellet slo sprekker på grunn av varmen og løst berg ble så slått løs med hakker. Metoden er kjent som fyrsetting. Lokale bønder var pålagt å transportere malmen fra gruvene til Verket. Transporten foregikk med hest og slede på vinteren. Gruvedriften fortsatte til 1800- tallet, da den siste gruva fylte seg med vann og all videre drift opphørte.

Vernestatus: ikke fredet (Askeladden)

7.9 Holmen gård

Foto: Ole Jakob Bråten

Holmen Gård er et viktig lokalt, regionalt og nasjonalt kulturminne. Gården har i dag fem vernede bygninger på tunet. Holmen ble selvstendig bruk på 1800- tallet. Den gamle bebyggelsen i Trydal var samlet rundt tunet der bebyggelsen fortsatt er. Huset til bruket som ble Holmen, sto omtrent midt mellom huset til Olav Jensen Trydal og elva (bekken). I 1805 ble husene til dette bruket flyttet til en stor tørr holme i Trydalsmyra, Griseholmen. Innhuset ble utvidet videre i 1807, over 100 år senere ble Bjorvasstaua fra 1727 flyttet hit og bygd til. Eiendommen vokste jevnt fram mot 1930- tallet, da den omfattet om lag 130.000 daa. mark.

Etter konkursen til Aall & Sønn kjøpte Jacob Prebensen i Risør Holmen og gjorde den til lystgård og sete for skogområdene som etterhvert ble Gjerstadskogene. Prebensen bygde uthus og tjenerboliger. Etter 1970 er det kommet til flere nye bygninger. På midten av 1950- tallet havnet gården i offentlig eie. Hovedbygningen ble stående tom og gården begynte å forfalle som følge av dårlig vedlikehold. Aust-Agder-Museet fikk i 1971 tilbud om å overta Bjorvasstaua som var hentet fra Vegårshei i 1920-årene. Norges Husflidslag overtok Holmen fra staten i 1973, den ble satt i stand og fungerte som nasjonalt kurssenter fram til 2011.

Det private selskapet Omsorgspartner kjøpte stedet i 2015. De eldste og vernede byggene vil fremdeles være tilgjengelige for arrangementer og aktiviteter tradisjonelt forbundet med Holmen gård.

I 2018 overtok Gjerstad Historielag noen av bygningene, blant annet Bjorvasstaua til og med stolpehuset.

*Vernestatus: det gamle våningshuset, drengstaua, forpakterboligen, Bjorvasstaua er **vedtaksfredet** (Askeladden)*

7.9.1 Offerplassen Horga

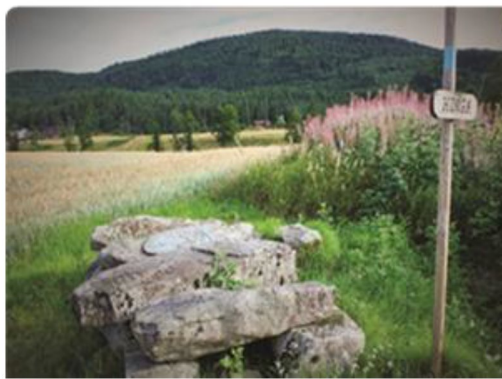

Foto: Ole Jakob Bråten

Ved Holmen Gård finnes et rekonstruert steinalter fra hedensk tid. Horga er merket fra Holmen og har informasjonstavler på stedet. Den ligger et lite stykke langs bekken/ «Elva» Lill-elv, fra parkeringen ved Holmen gård. Steinalteret antas å ha vært brukt til brennoffer. Det sies at alteret ble ødelagt av Olav Tryggvasons menn under kristningen av Gjerstad i år 997, men muntlige kilder mener at dette bare er fri fantasi, og at den derimot gikk i stykker på 1800-tallet. 1860-årene ble steinene fjernet og brukt til veidekke over hoveddiket i Lundenmyra. Steinene ble lagt tilbake da veien gjennom Lunden/Trydal ble anlagt, og brukt til å lage det steinalteret som i dag kalles «Horga». En del stein var så skadet av ild at de ikke ble tatt med. Det er litt usikkerhet omkring den nøyaktige plasseringen og omfanget av offerstedet. Kilder sier at den kan ha lagt ved foten av Tollheia, nær «Skulands hus».

7.10 Husmannsplassen Melåslia

Foto: Randi Lundvall

I Gjerstad har det over tid vært over 200 husmannsplasser. De fleste er det kun ruiner igjen av. Noen står fortsatt, men er bygd såpass om at en ikke opplever bygningens opprinnelige særpreg. En av de få bevarte husmannsplassene med bygninger finnes i Melåslia opp fra forsamlingslokalet til Betel på Mostad. Plassen ble etablert ca. 1799 og var husmannsplass under gården Melaas «Der Nord» fram

til 1908, da den ble frikjøpt. Husmannsplassen var bebodd av Halvor Lia fram til 1985, og har på folkemunne fått navnet Lia. Eiendommen ble i 2014 overtatt av Torgrim Landsverk og Nancy Ciancio. Byggene på husmannsplassen er under restaurering. Se

[https://no.wikipedia.org/wiki/Lia_\(Gjerstad\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Lia_(Gjerstad))

www.husmannsplassen.com

Vernestatus: ikke fredet. Lagt inn i *Kulturminnesøk* av Aust-Agder fylkesminne

7.11 Krigsminner

7.11.1 Flyslippet på Sundsmyrane

Foto: Eirik Dobbedal

Under andre verdenskrig gjennomførte britiske luftstyrker 1241 flyslipp over Norge, hvorav 717 var vellykkede. I alt mottok norske hjemmestyrker 12500 containere og 3000 pakker med våpen, forsyninger og annet utstyr gjennom flyslipp. Til sammen var 40-50 personer lokalt aktive med i motstandskampen, med tilknytning til grupper i Mykland, Akland, Åmli og Treungen. Flyslippet over Sundsmyrane i Gjerstad fant sted på kvelden den 30. september 1944. «Slippet» besto av 5,5 – 6 tonn med våpen, ammunisjon, sabotasjeutstyr og håndgranater. Utstyret ble gjemt under en heller ved Sjølskottjenna, før det ble fraktet videre til grupper i Gjerstad og nabokommunene, i god tid før tyskerne oppdaget stedet. Det er i nyere tid laget en «Krigsminnesti» mellom Marksettjenna og Torbjørnsli som er ryddet og merket fram til Sjølvskottjenna. Her er det reist et minnesmerke og en infotavle.

7.11.2 Skyttergraver fra 2. verdenskrig

På gårdsnr/ bruksnr 36/19, EU 89 UTM -sone 33, Nord 6542710 øst 157703 er det to skyttergraver fra 2. Verdenskrig. De ble bygd og brukt i forbindelse med overvåking av Trollelva viadukt.

7.11.3 Fangeleiren på Lunden

Losjen like ved Lunden skole ble brukt som leir for ca. 30 russiske krigsfanger fra våren 1943 til krigsslutt 1945. Rundt huset var det et høyt piggrådsgjerde. Fangenes oppgave var å hogge tømmer og ved. Vaktmannskapet bestod av eldre soldater.

8. Merking av kulturminner langs turstiene

Det er ønskelig å innføre QR-koder (Quick Response Code) som inneholder digital informasjon i form av tekst og bilder på skilt ved kulturminnene langs turstiene. Ved bruk av mobiltelefon får man da tilgang til informasjonen. Dette kan gjøres som et eget prosjekt i planperioden, ved å ta et kulturminne av gangen og følge de prioriterte tiltakene. QR-kodene kan settes rett på informasjonstavler eller andre installasjoner.

9. Handlingsdel og oppfølging

Handlingsdelen skal revideres ved behov, og gjennomgås minimum hvert fjerde år, i forbindelse med arbeid med kommunal planstrategi. Det er viktig at den blir gjort kjent, forstått og integrert i alle deler av kommunens virksomhet. Planen følges opp gjennom administrasjonens arbeid og politiske vedtak.

Tiltakene i handlingsdelen kan omfatte bevaring, forvaltning, formidling og bruk av kulturminner og kulturmiljø i kommunen. Ansvar for iverksetting, kostnadsramme og tidspunkt for gjennomføring bør være en del av handlingsplanen, og vurderes hvert år i forbindelse med budsjett og utarbeiding av kommunens overordnede handlingsprogram.

De registreringene av kulturminner som er samlet og gjennomført som en del av planarbeidet, skal kartlegges og legges inn i Askeladden, Riksantikvarens base for registrering av kulturminner. Disse registreringene bør også gjøres tilgjengelige gjennom kommunens turistinformasjon m.m.

10. Prioriteringer

I planperiodens tidsplan 2019 - 2022 prioriteres følgende stier med kulturminner:

1. Sti rundt Gjerstad kirke, kirkegård, prestegård og Almestaua (også kalt Abelstien)
2. Sti opp til gruvene fra Eikeland verk og sti fra «Verket» til Stifoss (Søndeled)
3. Sti ved Holmen gård
4. Sti til husmannsplassen i Melåslia

I tillegg prioriteres følgende med fokus på krigsminner

1. Sti til Sundsmyrane (jfr. Våpensleppet 30. september 1944)
2. Skyttergraver fra 2. verdenskrig, ifm. overvåking av Trollelva viadukt
3. Fangeleiren på Lunden

I handlingsplanen er det også ført opp et eget punkt som handler om å få laget en digital oversikt over diverse krigsminner. Disse legges ut på sosiale medier, som f.eks. Gjerstad historielags hjemmeside og Facebook. Henvisning fra kommunens hjemmeside er også ønskelig å få på plass.

11. Handlingsplan

Vedrørende økonomi, vil handlingsplan for kulturminner langs prioriterte stier, behandles i forbindelse med den årlige gjennomgang av kommunens budsjett og overordnede handlingsplan. Kart over de aktuelle stiene er lagt ved som vedlegg.

I planperioden 2019 – 2022 arbeides det med følgende stier i prioritert rekkefølge:

Nr.	Sted	Tiltak	Resultatmål	Finansiering	Ansvar
1.	Gjerstad kirke, kirkegård og prestegården; Abelstien	Vedlikehold av sti og merking QR-koder	Oppgradere sti og skilt	Kommunale Midler Eksterne midler	Kommunen Historielaget
2.	Eikeland verk: sti opp til gruvene og sti fra «Verket» til Stifoss (Søndeled)	Legge klopp gjennom Gåstjennkjerret (ca. 70 m) Bedre merking Opprusting og sikring rundt gruvene der det er nødvendig Sette opp nye infoskilt om kulturminner QR-koder Sikre ny stimann som bl.a. slår stien (jordkant) nede ved Verket et par ganger i året	Gjøre stien egnet som kultursti	Kommunale midler Eksterne midler	Kommunen Stimenn-ordning
3.	Holmen gård	Bedre merking Sette opp nye infoskilt om kulturminner QR-koder	Gjøre stien egnet som kultursti	Kommunale Midler Eksterne midler	Kommunen Historielaget
4.	Husmannsplassen i Lia (Melåslia)	Vedlikehold av sti og merking QR-koder	Gjøre stien egnet som kultursti	Kommunale Midler Eksterne midler	Kommunen Stimenn-ordning

Krigsminner

Turstier					
Nr.	Hendelser og sted	Tiltak	Resultatmål	Finansiering	Ansvar
1.	Våpensleppet over Sundsmyrane 30. september 1944	Merking på sti og kart QR-koder	Vedlikehold av sti og minnesmerke	Kommunale Midler Eksterne Midler	Kommunen Historie-laget Stimenn-ordning
2.	Skyttergraver fra 2.verdenskrig – overvåking av Trollelva viadukt	Merking og QR-kode	Synliggjøre krigsminnet	Kommunale og eksterne midler	Kommunen Historie-laget
3.	Fangeleiren på Lunden	Merking og QR-kode	Synliggjøre krigsminnet	Kommunale og eksterne midler	Kommunen Historie-laget

Annet

Nr.	Sted	Tiltak	Resultatmål	Finansiering	Ansvar
1.	Diverse erindringer	Lage en digital oversikt som legges ut på sosiale medier	Oversikt over hva som finnes	Kommunale Midler Eksterne Midler	Historie-laget Kommunen

12. Vedlegg

Vedlegg 1: Nasjonale føringer

Vedlegg 2: Mulige kulturminner i Gjerstad kommune

Vedlegg 3: Oppslagsdel (Torgrim Landsverk)

Vedlegg 4: Kart Kultursti

Vedlegg 5: Kart Kultursti Eikelands Verk

13. Kilder

Turguide Gjerstad. Utgitt av Friluftsrådet Sør. 47 s. ill.

<https://askeladden.ra.no/>

<https://kulturminnesok.no/>

www.riksantikvaren.no

<https://www.amli.kommune.no/f/p1/if43477ef-a320-4104-80ce-87286ee81841/planprogram-kulturminneplan.pdf>

Vedlegg 1:

Nasjonale føringer

- Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven):

Planlegging etter denne loven skal klarlegge gjeldende og framtidig arealutnytting i et område, og skal sikre både bruk og vern av arealet. Denne loven er det viktigste redskapet for å ivareta mangfoldet av kulturminner og kulturmiljø, og som planmyndighet har kommunen en sentral rolle i forvaltningen av kulturarven. Kommunen kan ved bruk av plan- og bygningsloven sikre vern av kulturminner og kulturmiljø på både kommuneplannivå (§11-8) og reguleringsplannivå (§12-6).

- Lov om kulturminner (kulturminneloven):

Denne loven har som formål å verne kulturminner og kulturmiljø med sin egenart og variasjon som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

- Lov om offentlige styresmakters ansvar for kulturvirksomhet (kulturloven):

Denne loven har som formål å fastlegge offentlige styresmakters ansvar for å fremme og legge til rette for et bredt spekter av kulturvirksomhet, herunder verne om, fremme innsikt i og videreføre kulturarv (§2).

- St. meld. Nr. 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner":

Har fokus på å bedre rammevilkår for kulturminner i privat eie, kulturminner som grunnlag for verdiskaping i næringsliv og utvikling i lokalsamfunn, samt kulturminner som kilde til kunnskap og opplevelse.

- St. meld. Nr. 22 (2004-2005): Kultur og næring:

Legger vekt på bærekraftig bruk av kulturminner i næringssammenheng og kulturarv som forutsetning for reiseliv. I 2007 lanserte regjeringen en handlingsplan for kultur og næring med 25 nye tiltak for at kulturnæringene skal bidra til mer kreativitet og innovasjon.

- St. meld. Nr. 26 (2006-2007) om "Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand":

- Strategisk mål for bevaring og bruk av kulturminner: Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljø skal forvaltes og tas vare på som bruksressurs, og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljø skal bevares i et langsiktig perspektiv.

- Nasjonale resultatmål: Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljø som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall skal minimaliseres, og skal innen år 2020 ikke overstige 0,5 % årlig. Fredete og fredningsverdige kulturminner og kulturmiljø skal være sikret og ha ordinært vedlikeholdsnivå i 2020. Den geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige bredden i varig vernede kulturminner og kulturmiljø skal være fredet innen 2020.

Vedlegg 2. Mulige kulturminner langs stiene.

Kulturminner knyttet til jernbane

Høstfetbrua

Kulturminner knyttet til landbruk og ressursutnytting

Biologiske kulturminner (for eksempel Landsverk, Melås, Lia, Vestøl)

Kulturminner knyttet til skogbruk

Tømmerhogst

Tømmerfløting

Kulturminner knyttet til jordbruk

Holmen gård

Gjerstad prestegård

Abelstien

Kverna på Vestøl

Kulturminner knyttet til jakt og fangst

Kulturminner knyttet til jernverk og jernutvinning

Eikeland verk

Kulturminner knyttet til gruvedrift

Glimmeråsen ved Brokelandsheia

Gruvene på Eikeland verk

Kulturminner knyttet til tro

Horga

Kulturminner knyttet til kirker og kirkegårder

Gjerstad kirke og kirkegård

Kulturhistoriske historier

Listen her er ikke uttømmende.

I forbindelse med utgivelsen av det nye turkartet for Gjerstad i 2016, er det også utgitt en egen turguide med blant annet henvisning til forskjellige kulturminner som finnes i områdene der stiene går.

Krigsminner

Kulturminner knyttet til 2. verdenskrig

Våpensleppet over Sundsmyrane 30. september 1944

Krigsminnestien mellom Marksettjenna og Torbjørnsli med minnesmerke og infotavle

Erindringer

OPPSLAGSDEL

1.1 Begreper og definisjoner

Anlegg: Brukes innen kulturminneforvaltningen om en gruppe bygninger med tilhørende areal, for eksempel gårdsanlegg, byanlegg eller fabrikkianlegg. Det brukes også om byggverk og konstruksjoner som ikke nødvendigvis inkluderer bygninger, for eksempel vei, bro, eller grøntanlegg. Når det gjelder arkeologiske kulturminner ligger anlegg ofte under markoverflaten.

Automatisk fredete kulturminner: Omfatter synlige og ikke-synlige kulturminner fra før 1537 (arkeologiske lokaliteter), stående bygninger fra før 1649 samt skipsfunn og samiske kulturminner eldre enn 100 år. Det er viktig å være klar over at også kulturminner av denne typen som enda ikke er registrert, også er automatisk fredet.

Fredet: Ofte bruker en bare betegnelsen fredet uten å nyansere på om et kulturminne er automatisk fredet eller vedtaksfredet. En fredning er det sterkeste juridiske virkemiddelet i kulturminnevernet og brukes for å sikre kulturminner av nasjonal verdi. Fredning er hjemlet i kulturminneloven, og omfatter både fornminner/automatisk fredete kulturminner og yngre vedtaks- eller forskriftsfredete bygg og anlegg. Kun Riksantikvaren har myndighet til å fatte vedtak om fredning, og til å frigi fredete kulturminner.

Hensynssone bevaring: Avgrenset område i kommuneplanens arealdel eller i reguleringsplaner der det skal tas spesielle hensyn, angitt i bestemmelser og/eller retningslinjer. Plan- og bygningslovens § 11-8 c gir mulighet til å avsette slike områder for å sikre bevaring av kulturminner av regional og/eller lokal verdi.

Istandsetting: Istandsetting er et reparasjonsarbeid for å bringe en bygning eller et anlegg opp på ordinært vedlikeholdsnivå, slik at bare løpende vedlikehold er nødvendig etterpå. En antikvarisk istandsetting innebærer at reparasjonen baseres på bruk av materialer og teknikker tilpasset byggets/anleggets egenart.

Kulturlandskap: I en større sammenheng inngår kulturminner og kulturmiljø som del av landskapets karakter. Det kan for eksempel være jordbrukslandskap, tradisjonell landbruksbebyggelse, boligområder, flyplassområde eller militært skytebanekompleks. Slike landskap hvor påvirkningene og endringene er forårsaket av menneskenes virksomhet, kalles kulturlandskap.

Kulturmiljø: Områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Endring av Kulturminneloven i 1992 innførte begrepet kulturmiljø fordi utviklingen i vernearbeidet har gått i retning av å tenke større helheter der fokuset er flyttet fra enkeltobjekter til større miljø. Kulturmiljø kan for eksempel være bygningsmiljø i tettsteder eller byer og kan også omfatte forskjellige typer kulturminner som står i tematisk eller funksjonell sammenheng med hverandre.

Kulturminner: Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Listeført: Et listeført kulturminne er et vernet eller verneverdig kulturminne som er oppført på en liste over objekter som skal forvaltes på en nærmere definert måte.

Materiell og immateriell kulturarv: Begrepet kulturarv favner et bredt spekter av materiell og immateriell arv. Med immateriell kulturarv menes for eksempel muntlige tradisjoner og uttrykk, dans, ritualer og tradisjonelle håndverksferdigheter, mens materiell kulturarv omfatter faste kulturminner i det fysiske miljøet og løse kulturminner i form av gjenstander.

Meldeplikt: Kulturminneloven pålegger alle som finner hittil ukjente automatisk fredete kulturminner, både anlegg og gjenstander, å melde fra til fylkeskommunen. Innlevering av gjenstander eller melding om anlegg utløser ikke undersøkelsesplikt/arkeologisk utgravning med mindre funnet er gjort under gravearbeid/bygging eller liknende.

SEFRAK-registrerte bygninger: Bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekreteriatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, samt enkelte nyere anlegg. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen. SEFRAK-registreringen er derfor ikke nødvendigvis synonymt med vern. Ikke i alle kommuner ble det foretatt slik registrering, men i Gjerstad kommune er vi heldige som har et godt register.

Vedtaksfredet: Et vedtaksfredet kulturminne fredes gjennom enkeltvedtak etter kulturminneloven eller svalbardmiljøloven. Vedtaksfredning etter kulturminneloven kan omfatte alle faste kulturminner yngre enn 1537 og fartøy. Større løst inventar kan fredes sammen med byggverk eller anlegg.

Vernet: Kulturminner/kulturmiljø som er vernet ved lov eller andre virkemidler, som plan- og bygningsloven, kirkeloven, naturmangfoldloven, statlige verneplaner, avtaler og listeføring etter kirkeunderskrivet. Slike anlegg har et formelt og juridisk bindende vern.

Verneverdi: Verdier som tillegges et kulturminne. Verdiene deles gjerne inn i kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi. Lokal, regional og nasjonal verdi er også faktorer som vurderes. Grensene er ikke absolutte – for eksempel kan et kulturminne med nasjonal verdi også tillegges regional og lokal verdi. Verdivurderingen kan også endres over tid.

Verneverdig/bevaringsverdig: Begrepene betyr det samme. Betegner anlegg som kommunen vurderer som verneverdige, men som ikke har noe formelt vern. Verneverdien er normalt begrenset til bygningens eksteriør som tak, vinduer, dører, kledning, trapper, osv.

1.2 Aktører i kulturminnevernet

Riksantikvaren sorterer under Klima- og Miljøverndepartementet og er det direktoratet som har det nasjonale faglige ansvaret for kulturminnevernet. Riksantikvaren har ansvar for å gripe inn dersom kulturminner av nasjonal verdi er truet.

Agder fylkeskommune er regional styresmakt og forvalter statlig ansvar gjennom delegerte oppgaver fra Riksantikvaren. Fylkeskommunen fører tilsyn med fredete kulturminner og er avgjørelsesmyndighet i flere saker som angår kulturminner i Gjerstad. Fylkeskommunen kan foreta midlertidig fredning.

Museene har ansvar for innsamling, restaurering og formidling av gjenstander og for dokumentasjon av immateriell kulturarv.

Statlige etater slik som Statens Vegvesen og Bane NOR er pålagt å utarbeide landskapsvernplaner for sine kulturhistoriske eiendommer.

Gjerstad kommune har en nøkkelrolle når det gjelder å sikre kulturminner i egen kommune. Gjennom samfunns- og arealplanlegging er Plan- og bygningsloven det viktigste virkemiddelet. Kommunene har et spesielt ansvar for kulturminner av lokal verdi, og kan selv velge å sikre kulturminner som er viktige for lokalsamfunnet, selv om de ikke vurderes å ha regional eller nasjonal verdi. Ved at viktige kulturminner "settes på kartet" skal kommunen kontrollere at verneverdige og fredede kulturminner ikke blir revet eller forandret uten at fagmyndighetene har hatt mulighetene til å uttale seg. Kommunen skal også passe på at ikke kulturminnenes omgivelser blir ødelagt- at man ikke bygger for nær et (automatisk) fredet kulturminne og at ny bebyggelse harmonerer med eldre verneverdige bygningsmiljøer. En av de viktigste oppgavene kommunen har er å formidle og legge til rette for opplevelser av kulturminner. Kommunen har også ansvar for forvaltning av nyere tids kulturminner som ikke er fredet og for eventuelle fredete og verneverdige bygg i kommunens eie.

Eiernes ansvar: De fleste kulturminner er i privat eie. Eiernes vilje, kompetanse, økonomi og erfaring er avgjørende for at kulturminnet og kulturmiljøet skal bli ivaretatt og brukt på en bærekraftig måte. Det er offentlige og private støtteordninger som kan bidra faglig og økonomisk i dette arbeidet, men ansvaret for bevaring, riktig restaurering og hovedfinansieringen ligger på de som eier kulturminnene.

Frivillige organisasjoner og velforeninger, eksempelvis Fortidsminneforeningen og Gjerstad Historielag, tar ansvar for kulturminner ved å øve press i kulturminnesaker, og engasjere seg for bevaring i enkeltsaker. Flere organisasjoner tar også på seg skjøtsel, skilting, dokumentasjon eller andre formidlings-, innsamlings- og sikringstiltak. Lokalmiljøets medvirkning og de friville organisasjonenes aktiviteter er viktig for å kunne ivareta og bruke kulturarven.

1.3 Tilskuddsordninger

Det finnes en rekke tilskuddsordninger som retter seg mot private eiere av bevaringsverdige bygninger og miljøer. Listen under er ikke uttømmende. Det anbefales å gå inn på nettsidene til de ulike støtteordningene for å få utfyllende informasjon om begrensinger og muligheter.

Kulturminnefondet - Ordinær gir støtte til antikvarisk istandsetting av bygninger og fartøy. Kommunen og Fylkeskommunens Kulturminnevernavdeling kan gi en uttalelse angående objektet det søkes om. Kulturminnefondet støtter hovedsakelig med 30%, men opptil 50% i spesielle tilfeller, av totalkostnaden på prosjektet. Fortløpende søknadsfrist. Se www.kulturminnefondet.no for mer informasjon.

Kulturminnefondet – Straktiltak gir støtte til straks- og sikringstiltak med formål om å redde kulturminner som ellers ville gått tapt. Det gis inntil 50.000,- kr. Fortløpende søknadsfrist. Se www.kulturminnefondet.no for mer informasjon.

Rydd et kulturminne er en aksjon som arrangeres av Norsk Kulturarv. Prosjektet har som mål å aktivisere barn og unge gjennom rydding eller skjøtsel av kulturminner. Rydd et kulturminne annonseres på Norsk Kulturarv sine hjemmesider, www.kulturarv.no.

Ta et Tak er en aksjon som arrangeres av Norsk Kulturarv. Bygninger det søkes støtte til må være av kulturhistorisk verdi og det anbefales å legge ved uttalelse fra antikvarisk myndighet. Det har i tillegg til støtte til tak blitt gitt støtte til sikring av el-anlegg. Ta et tak annonseres på Norsk Kulturarv sine hjemmesider, www.kulturarv.no.

Kulturminner for alle er en tilskuddsordning fra Fortidsminneforeningen. Det gis støtte til antikvarisk istandsetting av bygninger med fokus på kompetanseoverføring av eldre håndverksteknikker. Objektene som omsøkes bør være tilgjengelig for allmenheten. Søknadsfrist er 1. mars. Søknadsskjema på www.fortidsminneforeningen.no

Agder Fylkeskommune har midler til bevaringsverdige bygninger og bygningsmiljøer. Det anbefales alle som ønsker å søke om midler fra ulike steder, om å få Fylkeskommunens Kulturminnevernavdeling på befaring først, for å få råd og en befaringsrapport som legges ved søknaden. Fylkeskommunen gir også støtte til antikvarisk istandsetting av fredede bygninger, og i spesielle tilfelle viktige kulturminner som ikke er fredet. Søknadsfrist er 1. november. Se www.agderfk.no for mer informasjon.

Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) er lokalt forankret miljøtilskudd som skal fremme natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap og redusere forurensing fra jordbruket. Du kan søke støtte dersom du eier eller driver landbrukseiendom. Tilskuddet gis enkelttiltak, blant annet til ivaretagelse av gammel kulturmark, kulturminner og kulturmiljøer gjennom skjøtsel, vedlikehold og istandsetting. Det kan også gis støtte til planleggings og tilretteleggingsprosjekter. Prosjektene og tiltakene prioriteres ut i fra en kommunal tiltaksstrategi. Søknadsfrist 10. april.

Regionalt miljøprogram skal gi en målretting av miljøinnsatsen i jordbruket. Det gis årlig tilskudd til gårdbrukere som er berettiget produksjonstilskudd og som gjør konkrete miljøtiltak innenfor blant annet kulturlandskap, biologisk mangfold, kulturminner og kulturmiljøer, og friluftsliv og tilgjengelighet. Søknadsfrist er 20. oktober.

UNI Stiftelsen er en allmennyttig stiftelse som skal støtte tiltak som verner menneske og fortidsminner. Stiftelsens bidrag skal i første rekke være økonomisk støtte til prosjekter og påskjønnelse til institusjoner og enkeltpersoner. Søknadene blir behandlet på styremøter seks ganger i året.

1.4 Kilder og referanser

Det finnes mange ulike steder å oppsøke informasjon om istandsetting av eldre bygninger, vinduer, tak og materialkvalitet og mye mer. Her er et lite utvalg:

www.byggogbevar.no

Byggenæringens landsforenings egen nettside for bygningsvern. Informasjon om isolering, vinduer, tak, materialkvalitet og myr mer.

www.fortidsminneforeningen.no

Fortidsminneforeningen er en landsdekkende frivillig organisasjon som driver med formidling og forvaltning av bygninger og bygningstradisjoner. Ulike lokallag rundt i landet. Foreningen arrangerer blant annet praktiske kurs i gamle håndverksteknikker, og har en serie hefter som heter "Gode råd serien" om hvordan ta vare på eldre bygninger.

www.handverkslaget.no

Handverkslaget – Foreningen for tradisjonshåndverk er en organisasjon som har som formål å fremme det tradisjonsbårne håndverket som kommer til uttrykk gjennom utøvelse av dette. Hovedoppgaven er å skape et åpent og inkluderende felleskap for utøvere og interesserte i tradisjonshåndverk. Er pådrivere for bevaring, formidling og utøvelse av alle former for tradisjonsbårene håndverk og enkeltteknikker. God kilde til kvalifiserte tradisjonshåndverkere.

Gjerstad Historielag

Historielagets boksamling er gode kilder for historien om kulturminner.

Norske Hjem

Landets eneste interiørmagasin om gamle hus, bygningsvern og restaurering.

ANBEFALINGER TIL EIERNE OG KOMMUNALE SAKSBEHANDLERE

- Når eldre bygninger skal istandsettes eller vedlikeholdes anbefaler vi at dette skjer etter antikvariske prinsipper. Snakk med andre som har gjennomført liknende prosjekt.
- Freda og verneverdige bygninger og anlegg bør bevares og behandles etter antikvariske prinsipper. Å reparere fremfor å bytte ut bygningsdeler bør være et prinsipp å jobbe etter ved istandsetting.

- Ved istandsettelse bør eldre bygningsdeler benyttes i den grad det lar seg gjøre. Dette gjelder ytterpanel, dører, vinduer, tradisjonell taktekkingsmaterialer, etc.
- Tenk også utemiljø og siktsoner. Vurder om trær, alleer og beplantning er viktige elementer i et helhetlig kulturmiljø.
- Bruk fagfolk som er positive til bygningsvern og har kunnskap om bevaring og restaureringsprinsipper. De er det eventuelt verdt å vente på. Be om referanser om du ikke kjenner til hva de kan.
- Ønsker en å søke om tilskudd – Ta kontakt med Fylkeskommunens Kulturminnevernavdeling, send de litt informasjon om prosjektet ditt og plassens historie, og hør om de kan komme på befaring. Få et inntrykk over hvordan de tenker og be om en befarringsrapport etter fullført befaring.
- Nye byggetiltak i områder med viktige kulturminner bør så sant det er mulig tilpasses eksisterende bebyggelse og strukturer. Det nye skal alltid underordne seg det gamle huset ved utvidelse/tilbygg.
- Viktige elementer med betydning for miljøet, slik som gamle skilt etc, bør bevares som viktige stedssignaturer.
- Gled deg over hvert skritt, ta bilder underveis, drikk kaffe og spis kaker!

1. Det foreslås at en i samarbeid med dyktige lokalhistorikere slik som Olav Ulltveit-Moe i Gjerstad Historielag lager en enkel illustrativ tidslinje for Gjerstads historie, når det kommer til fornminner, bygninger fra ulike tidsepoker, industrihistorie, med mer. Ingen utredning om objektene, kun kort hva det er og gjerne med et bilde fra stedet som nevnes.

TIDSLINJE FOR GJERSTAD KOMMUNES HISTORIE

Jernalderen

Middelalderen

Etterreformatorisk tid

1707 – Egeland's Verk starter opp virksomheten som jernverk

1848 – Gjerstad kirke bygges, tegnet av arkitekt Grosch

1868 – Sjømerket Melaaslinna faller i en stor storm.

1893 – Tresliperiet og tørkeriet på Stifoss står klar til bruk.

1900-tallet – Sveitserstil (Bilde av Stifoss med sine sveitserstildetaljer)

1915 – 1. Verdenskrig

1920-tallet – Nybarokk

1930-tallet – Funksjonalismen

1940-tallet – 2. Verdenskrig

1950-tallet – Gjenreisnings arkitektur

1960-tallet – Skandinavisk Funksjonalisme

1970-tallet – Skandinavisk Funksjonalisme

1980-tallet – Nyere tid

1987 – Brokelandsheia etableres som næringsområde som et resultat av omleggingen av E18.

1990-tallet – Nyere tid

